प्रथमःपाठः सुभाषितानि

कठिन शब्दार्थाः

- निर्गुणं - गुणहीनको
- अपेया - न पीने योग्य
- साक्षात - वास्तव में
- पिशुनस्य - चुगलखोरका
- नराधिपस्य - राजा का
- कटुकं - कड़वा
- सृजन्ति - रचनाकरतेहैं
- वायसाः - कौए

शब्दार्थाः

- मूर्ध्नि - सिरपर
- पौरुषम - मेहनतको
- कूपखननं - कुआं खोदना
- प्रतिक्रियाः - समाधान
- प्रदीप्ते - जलन पर
- गृहे - घर के
- विप्रदानम - मुसीबतों का
- अर्थिनः - माँगने पर
- वल्कल - पेड़ की छाल
- दारुभि द्वारा - लकड़ियों के
- महीरुहा - वृक्ष

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 श्लोकांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क)समुद्रमासाद्य <u>भवन्त्यपेयाः</u>।

(ख) <u>श्रुत्वा</u> वचः मधुरसूक्तरसंसृजन्ति।

(ग) तद्भागधेयं <u>परमं</u> पशूनाम्।

(घ) विद्याफलं <u>व्यसनिनं</u> कृपणस्यसौख्यम्।

(घ) स्त्रियां <u>रोचमानायां</u> सर्वंतद् <u>रोचते</u> कुलम्।

प्र-3 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क)व्यसनिनःकिं नश्यति?

उत्तर–विद्याफलम्।

(ख) कस्यां रोचमानायां सर्वंकुलं रोचते?

उत्तर–स्त्रियाम्।

(ग) कस्य यशः नश्यति?

उत्तर–लुब्धस्य।

(घ) मधुमक्षिका किं जनयति?

उत्तर–माधुर्यं।

(ङ) मधुर सूक्तरसं के सृजन्ति?

उत्तर–मधुमक्षिका।

प्र–4 अधोलिखित-तद्भव-शब्दानां कृते पाठात् चित्वा संस्कृतपदानि लिखत-

यथा-कंजूस	कृपणः
कड़वा	कटुकम्
पूँछ	पुच्छ
लोभी	लुब्ध
मधुमक्खी	मधुमक्षिका
तिनका	तृणम्

व्याकरण

प्र–5 अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चित्वा लिखत-

वाक्यानि	कर्ता	क्रिया
यथा सन्तः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।	सन्तः	सृजन्ति
(क)निर्गुणंप्राप्य भवन्ति दोषाः।	दोषाः	भवन्ति
(ख)गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति।	गुणाः	भवन्ति
(ग)मधुमक्षिका माधुर्यं जनयेत्।	मधुमक्षिका	जनयेत्
(घ)पिशुनस्य मैत्रीयशः नाशयति।	मैत्री	नाशयति
(ङ)नद्यः समुद्रमासाद्य अपेयाः भवन्ति।	नद्यः	भवन्ति

प्र–6 रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) गुणाः गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति।

PUNA

उत्तर–गुणज्ञेषु किं गुणाःभवन्ति?

(ख) <u>नद्यः</u> सुस्वादुतोयाः भवन्ति।

उत्तर–सुस्वादुतोयाःकासां भवन्ति?

(ग) <u>लुब्धस्य</u> यशः नश्यति।

उत्तर–कस्य यशःनश्यति?

(घ) <u>मधुमक्षिका</u> माधुर्यमेव जनयति।

उत्तर–का माधुर्यमेव जनयति?

(ङ) तस्य <u>मूर्ध्नि</u> तिष्ठन्ति वायसाः।

उत्तर–तस्य कुत्र तिष्ठन्ति वायसाः?

प्र–7 उदाहरणानुसारं पदानि पृथक् कुरुत–

यथा-समुद्रमासाद्य	–	समुद्रम्	+	आसाद्य
माधुर्यमेव	–	माधुर्यम्	+	एव
अल्पमेव	–	अल्पम्	+	एव
सर्वमेव	–	सर्वम्	+	एव
दैवमेव	–	दैवम्	+	एव
महात्मनामुक्तिः	–	महात्मनाम्	+	उक्तिः
विपदामादावेव	–	विपदाम्	+	आदौ + एव

PUNA

द्वितीयःपाठः बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता

कठिन शब्दार्थाः

- परिभ्रमन - धूमता हुआ
- क्षुधात - भूख से व्याकुल
- गुहायाम - गुफा में
- सिंहपदपद्धतिः - शेरकेपैरों केचिहन
- भयसन्त्रस्तमनसां - डरे हुए मनवालों का
- आकारयिष्यसि - पुकारोगी

शब्दार्थाः

- विचिन्तय - सोचकर
- शृगालः - गीदड़
- वेपथु - कम्पन
- नूनम - निश्चय से
- आहवानम - पुकार
- वाणी - आवाज
- वने - जंगल
- परिभ्रमन - धूमता हुआ

PUNA

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) सिंहस्य नाम किम्?

उत्तर-खरनखर:।

(ख) गुहाया: स्वामी क: आसीत्?

उत्तर- दधिपुच्छ: शृगाल:।

(ग) सिंह: कस्मिन् समये गुहाया: समीपे आगत:?

उत्तर- सूर्यास्तसमये।

(घ) हस्तपादादिका: क्रिया: केषां न प्रवर्तन्ते?

उत्तर- भयसन्त्रस्तमनसाम्

(ङ) गुहा केन प्रतिध्वनिता?

उत्तर- सिंहस्यगर्जनेन

प्र-3 पूर्णवाक्येन उत्तरत

(क) खरनखरः कुत्र प्रतिवसति स्म?

उत्तर- खरनखर: वने प्रतिवसति स्म।

(ख) महतीं गुहां दृष्ट्वा सिहः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंह: अचिन्तयत - "नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीव: आगच्छति। अत: अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि।"

(ग) शृगालः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- शृगाल: अचिन्तयत् - "अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंह: अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?"

(घ) शृगालः कुत्र पलायितः?

उत्तर- शृगाल: गुहाया: दूरं पलायित:।

(ङ) गुहासमीपमागत्य शृगालः किं पश्यति?

उत्तर- गहुासमीपमागत्य शृगालः सिंहपदपद्धतिं पश्यति ।

(च) कः शोभते?

PUNA

उत्तर– यः अनागतं कुरुते सः शोभत।

प्र–4 रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) क्षुधार्तः सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

उत्तर– कीदृशः सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

(ख) दधिपुच्छः नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

उत्तर– किं नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

(ग) एषा गुहा स्वामिनः सदा आह्वानं करोति?

उत्तर– एषा गुहा कस्य सदा आह्वानं करोति?

(घ) भयसन्त्रस्तमनसां हस्तपादादिकाः क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

उत्तर– भयसन्त्रस्तमनसां कीदृशाः क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

(ङ) आह्वानेन शृगालः बिले प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

उत्तर– आह्वानेन शृगालः कुत्र प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

प्र–5 घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत-

(क) परिभ्रमन् सिंहः क्षुधार्तोजातः।

(ख) सिंहः एकां महतीं गुहाम् अपश्यत्।

(ग) गुहायाः स्वामीदधि पुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्।

(घ) गुहायां कोऽपि अस्ति इति शृगालस्य विचारः।

(ङ) दूरस्थः शृगालः रवंकर्तु मारब्धः।

(च) सिंहः शृगालस्य आह्वानम करोत्।

(छ) दूरं पलायमानः शृगालः श्लोकम पठत्।

प्र–6 यथानिर्देशमुत्तरत-

(क) 'एकांमहतीं गुहां दृष्ट्वासःअचिन्तयत्' अस्मिन्वाक्ये कति विशेषणपदानि, संख्यया सह पदानि अपि लिखत?

उत्तर–'एकांमहतीं गुहां दृष्ट्वासःअचिन्तयत्' – अस्मिन्वाक्ये द्वेविशेषणपदे स्तः। तद्यथा– १. एकाम् इति प्रथमं विशेषणपदम्, २. महती म्इतिच द्वितीयं विशेषणपदम्।

(ख) तदहम् अस्य आह्वानं करोमि- अत्र'अहम्' इतिपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

उत्तर–तदहम् अस्य आह्वानं करोमि– अत्र'अहम्' इतिपदं सिंहाय प्रयुक्तम्।

PUNA

(ग) 'यदित्वं मांन आह्वयसि' अस्मिन्वाक्ये कर्तृपदं किम्?

उत्तर–'यदित्वंमांन आह्वयसि' अस्मिन्वाक्ये'त्वम्' इति कर्तृपदम्।

(घ) 'सिंहपदपद्धतिःगुहायां प्रविष्टा दृश्यते' अस्मिन्वाक्ये क्रियापदं किम्?

उत्तर–'सिंहपदपद्धतिःगुहायां प्रविष्टा दृश्यते' – अस्मिन्वाक्ये 'दृश्यते' इति क्रियापदम्।

(ङ) 'वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा' अस्मिन्वाक्ये अव्ययपदं किम्?

उत्तर–'वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा' अस्मिन्वाक्ये अव्ययपदं भवति'अत्र' इति।

रचनात्मक–कार्यम

प्र–7मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

कश्चनपरन्तु	दूरेतत्र	नीचैः	यदा	तदा	यदि	तर्हि	परम्	च	सहसा

एकस्मिन् वने **कश्चन** व्याध: जालं विस्तीर्य **दूरे** स्थित:। क्रमश: आकाशे सपरिवार: कपोतराज: चित्रग्रीव: निर्गत:। **तदा** तण्डुलकणानामुपरि कपोतानां लोभो जात:। **परन्तु** राजा तत्र सहमत: नासीत्। तस्य युक्ति: आसीत् **यदि** निर्जने वने कोऽपि मनुष्यो नास्ति **तर्हि** कुतो वा तण्डुलकणानां सम्भव:? **यदा** राज: उपदेशमस्वीकृत्य ते नीचै: आगता, तदा जाले निपतिता:। अत: उक्तम् ' **सहसा** विदधीत न क्रियाम्'।

PUJA